

თამარ შარაბიძე

ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო

Shagno12@gmail.com; t.sharabidze@tsu.com

<https://doi.org/10.52340/lac.2024.09.58>

დრამატურგიული ცენზურა კავკასიაში (XIX საუკუნის 60-70-იანი წლები)

საკვანძო სიტყვები: XIX საუკუნე, ქართული დრამატურგია, კავკასიის საცენზურო კომიტეტი

XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის მიერ კავკასიის ანექსიის შემდგომ, ბუნებრივია, რომ რუსეთის იმპერიის მმართველობაში მოქცეული ერების (კერძოდ, კავკასიის ოლქის) მიმართ ყველა სფეროში განხორციელდა კოლონიური პოლიტიკა, რომლის ერთ-ერთი მთავარი საყრდენი იყო 1848 წელს შექმნილი „კავკასიის საცენზურო კომიტეტი“. კომიტეტი წარმოადგენდა ცარიზმის სადამსჯელო ორგანოს, პოლიციასა და ჟანდარმერიას გვერდით ედგა და აქტიურად თანამშრომლობდა მათთან. 1879 წლის 20 დეკემბრიდან კავკასიის მეფის ნაცვლის განკარგულებით „კავკასიის საცენზურო კომიტეტში“ ცალკე განყოფილებად გამოიყო დრამატურგიული ცენზურა, თუმცა მანამდეც კომიტეტი განიხილავდა ლიტერატურულ ნაწარმოებებს, ნებას რთავდა ან კრძალავდა კავკასიის მხარეში მათ სცენაზე დადგმას, აკონტროლებდა სცენაზე მის შესრულებას, მსახიობთა წარმოთქმული ტექსტების სრულ შესაბამისობას ცენზურის მიერ ნებადართულ ტექსტთან, მსახიობთა რეპლიკების კილოსა და მიმიკებს ყველა სპექტაკლის დროს, ყველა აფიშას. დრამატურგიული ცენზურა ვრცელდებოდა არა მხოლოდ თეატრში დადგმულ სპექტაკლებსა და მათ ტექსტებსა თუ შესრულებაზე, არამედ სახალხო ღონისძიებებზეც, რომლებიც შეიძლებოდა მოწყობილიყო ოჯახებში ან ქუჩებში. აუცილებელი იყო ყველა სპექტაკლსა თუ ღონისძიებას კავკასიის საცენზურო კომიტეტის ნებართვის შემდგომ დასწრებოდა პოლიციის წარმომადგენელი, მათთვის გამოეყოთ სპეციალურად ადგილები.

საქართველოს ეროვნულ არქივში სრულადაა დაცული „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის“ საქმიანობის ამსახველი მასალები (რუსულ ენაზე ხელნაწერ ფორმატში). ის დღემდე არ გამხდარა ამ რაკურსით მეცნიერული შესწავლის საგანი:

XIX საუკუნეში საქართველოში ეროვნულ-გამათავისუფლებელი ამოცანების გამომხატველის როლი ქართულმა მწერლობამ, პრესამ და თეატრმა იტვირთა. პოლიტიკური დევნის, ტერორის შიში მუდმივად თან სდევდა ქართველ მწერლებს, კრიტიკოსებსა და

მოღვაწეებს. ოფიციალური „ფსიქიკურ-პოლიტიკური“ ცენზურა კლავდა „ჩანასახშივე“ ყოველგვარ თავისუფალ აზრს და, როგორც ქართველი მწერლები წერდნენ, ცენზორის ჩრდილი მწერლის საწერ მაგიდასთან იყო „ატუზული“. ცენზორის შეხედულებისამებრ კომიტეტი განიხილავდა ქართველი მწერლების, კრიტიკოსების, დრამატურგებისა და მოღვაწეების ნებისმიერი სახის მხატვრულ, კრიტიკულ-პუბლიცისტურ თუ მეცნიერულ ტექსტებს. მხოლოდ ცენზორის ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული დასაბეჭდად მათი გადაკეთება ან სრული აკრძალვა. ამგვარად, იზღუდებოდა არა მარტო შემოქმედებითი თავისუფლება, არამედ ხორციელდებოდა ზეწოლა ეროვნულ და საზოგადოებრივ აზრზე.

ქართული მწერლობა, კრიტიკა, პუბლიცისტიკა თანდათან თავდაცვით რეჟიმზე გადადის და იმპერიაში არსებულ იდეოლოგიურ-პოლიტიკურ გეზს არ ემორჩილება. ხდება მხატვრული, კრიტიკულ-პუბლიცისტური, მეცნიერული ტექსტების ვუალირება, კოდირება, სიმბოლურ-ალეგორიული სახეებით შენიღბვა; რისი საკმაო მასალაც მოიპოვება ქართველ კლასიკოსთა თუ არაკლასიკოს მწერალთა ტექსტებში. ეს ეხება დრამატურგიასაც. ცენზორები ზემდგომი ორგანოებისაგან (შინაგან საქმეთა სამინისტრო და კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველო) იღებენ განკარგულებას, რომ ამოიციონ ტექსტების სიმბოლურ-ალეგორიული მნიშვნელობა, საცენზურო კომიტეტი კი თავის მხრივ ავალებს პოლიციას, დაესწროს ყველა სპექტაკლს და დააკვირდეს, ხომ არ ჟღერს მსახიობთა მეტყველების კილოში ირონიული დამოკიდებულება, ან ხომ არ არის წარმოთქმული ზედმეტი რეპლიკა. კავკასიის საცენზურო კომიტეტი ყოველმხრივ მონდომებულია, თავიდანვე აკრძალოს ისეთი პიესა, რომელშიც თავისუფალი აზრის გამოვლენას ხედავს, თუნდაც ეს პიესა იდგმებოდეს სატახტო ქალაქების - მოსკოვისა და პეტერბურგის - თეატრებში, რადგან სხვადასხვა მიდგომა ესაჭიროება დედაქალაქებსა და პროვინციებს. პროვინციებში ხელახლა უნდა მიიღოს თანხმობის ბილეთი დედაქალაქში უკვე ნაბადართულმა მასალამ, კავკასიის საცენზურო კომიტეტში განსახილველად ხელახლა უნდა შევიდეს ტექსტი 2 ეგზემპლიარად.

ეროვნულ არქივშივე ცენზორთა მითითებით გადაკეთებულ ტექსტებთან ერთად დაცულია მათ მიერ საერთოდ აკრძალული და საზოგადოებისათვის დღემდე უცნობი მასალები - მხატვრული ტექსტები, პიესები, კრიტიკულ-პუბლიცისტური წერილები, რომელთაც დღის სინათლე არ უნახავს.

ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერებისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია იმის ცოდნა, თუ როგორი იყო თავდაპირველი მხატვრული ტექსტები და შემდგომ როგორი დამახინჯებით ეცნობოდა მას მკითხველი თუ მაყურებელი, უაღრესად აქტუალურია თავად „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის“ დებულებების, აგრეთვე ტიპური დადგენილებების - ცირკულიარების, ცენზორთა ანგარიშების გაცნობა, რათა შევაფასოთ ის კრიტერიუმები, რომელთა მიხედვითაც ცენზორის მიერ წყდებოდა ლიტერატურულ, კრიტიკულ-პუბლიცისტურ და დრამატურგიულ ტექსტთა ბედი.

სტატიის მიზანია საზოგადოებრივ აზრზე ზემოქმედებისა და მანიპულირების იმდროინდელი მექანიზმების ძირითადი პრინციპებისა და ტენდენციების დადგენა, სათანადო დასკვნების გამოტანა.

თავდაპირველად, როცა კავკასიის საცენზურო კომიტეტში ჯერ კიდევ არ არის ჩამოყალიბებული დრამატურგიული ცენზურის ინსტიტუტი, ბეჭდვითი საქმის მთავარი სამმართველო ხელმძღვანელობს ცირკულიარებით. 1868 წლის 15 ოქტომბრის ცირკულიარის (საქმე #2541) მიხედვით, ბეჭდვითი საქმის მთავარი სამმართველო გუბერნატორების ყურადღებას მიაპყრობს ზემოთდასახელებული ცირკულიარის დამატებაზე, რომელშიც ნათქვამია, რომ აუცილებელია პროვინციულმა თეატრებმა დაიცვან დადგენილი კანონები

დრამატურგიული წარმოდგენებისათვის, შეამოწმონ თანდართული სიები იმ დრამატურგიული ნაწარმოებებისა, რომელთა დადგმაც „უყოყმანოდ ნებადართულია“, ხოლო განსაკუთრებით შეამოწმონ დამატებითი სიები იმ ნაწარმოებებისა, რომლებიც მიჩნეულია დადგმისათვის „მოუხერხებლად“.

კავკასიისა და ამიერკავკასიის თეატრებში ასეთი დრამატურგიული ნაწარმოებების სიების დამტკიცების უფლება მიენიჭა კავკასიის მეფისნაცვალს (კან. ცენ. დადგ, 1863წ. ტ. XIV, გვ.138). ნებართვა (# 2541) ორი დანართით დაგზავნილია კავკასიის გუბერნიის ოლქებში დანიშნულებისამებრ, აგრეთვე კავკასიის საცენზურო კომიტეტში და თბილისის თეატრების დირექციებში სახელმძღვანელოდ და აღსასრულებლად. საქმეში ნახსენებია, რომ ის დრამატურგიული ნაწარმოებები, რომლებიც არ არის შესული დასადგმელ სპექტაკლთა სიებში და არა აქვთ ცენზორის ნებართვა, მაგრამ დადგმული იყო მისი საიმპერატორო უდიდებულესობისათვის, წარმოდგენილი უნდა იყოს მეფისნაცვლის მთავარ სამართველოში, რადგანაც კავკასიისა და ამიერკავკასიის მხარის ბეჭდვითი საქმის მთავარი სამართველოს მოვალეობები დაკისრებული აქვს მეფისნაცვალს. აქედან გამომდინარეობს, რომ მოსკოვისა და პეტერბურგის სამეფო თეატრებში უკვე დადგმული სპექტაკლების დადგმის უფლება არა აქვს პროვინციის ადგილობრივ თეატრებს ხელახალი ცენზურის გავლის გარეშე.

1869 წლის 11 დეკემბერს კავკასიის საცენზურო კომიტეტში კავკასიის მეფის ნაცვლის მთავარი სამართველოს კანცელარიიდან შემოდის წერილი დრამატული ნაწარმოებების სიების შესახებ. წერილში აღნიშნულია, რომ ამა წლის 18 ოქტომბრის შემდეგ (# 4/42) საცენზურო კომიტეტმა უნდა იხელმძღვანელოს შემდეგი სიებით: ა) იმ დრამატული ნაწარმოებებისა, რომლებიც დასადგმელად მოუხერხებელია; ბ) ამ სიის დამატებით ვ) იმ ნაწარმოებებისა, რომლებიც დანამდვილებით დაშვებულია დასადგმელად და გ) რომლებიც შემდგომში დასაშვები იქნები დასადგმელად. წერილს ხელს აწერს მთავარი სამართველოს უფროსი, სენატორი, შტატსკი-სეკრეტარი - ბარონი ნიკოლაი.

აღნიშნული საქმე საინტერესოა იმით, რომ წარმოაჩენს ბიუროკრატიული რეჟიმის მთელ სირთულეს, რაც მდგომარეობს შემდეგში: საცენზურო კომიტეტი თავად უგზავნის მთავარ სამართველოს შემოწმებულ მასალას თავისი კომენტარებით, მთავარი სამართველო კი წყვეტს, რა უნდა იყოს დადგმული, რა - არა, და რა არის დასაშვები შემდგომში დასადგმელად, რა თქმა უნდა, თუ ავტორი მასში ცენზურის მიერ მითითებულ შესწორებებს შეიტანს. ამის შემდეგ საცენზურო კომიტეტს ევალება სიების დაგზავნა ავტორებთან, თეატრის მფლობელებთან და პოლიციის განყოფილებებთან.

1868 წელს გვხვდება ცნობები ოდესელი დრამატურგის ოკსის შესახებ, რომელსაც დაუწერია პიესა „რენეგატი“ („Отшепенец“). ოდესელი ცენზორი გადმოსცემს პიესის შინაარსს: მოქმედ პერსონაჟს, ეროვნებით ებრაელს, უხდება სარწმუნოების შეცვლა და მონათვლა იმის გამო, რომ ცოლად შეირთოს ის, ვინც უყვარს, თანამდებობის პირის ქალიშვილი; თანამდებობასაც ის მხოლოდ სარწმუნოების შეცვლის შემდეგ აღწევს. ცენზურამ ნაწარმოები აკრძალა იმ მიზეზის გამო, რომ მასში რუსეთი გამოყვანილია არარუს ეროვნებათა ინტერესების შემზღვევლად, რაც, ცენზორის აზრით, სინამდვილეს არ შეეფერება; პიესის დედააზრიც, რომ ებრაელი არ უნდა მოინათლოს მართლმადიდებლურად, რადგან ამით გამოიწვევს სიძულვილს როგორც რუსების, ასევე ებრაელთა მხრიდან, არასასურველ გავლენას იქონიებს ორი ერის ურთიერთობაზე, ხელს შეუწყობს იმ კარჩაკეტილობას, რომლითაც ისედაც გამოირჩევა ებრაელთა დასახლება რუსეთში (480-1-32). მასალებში არ ჩანს მიზეზი, თუ რატომ გაუზიარა ოდესელმა ცენზორმა თავისი აზრი კავკასიის საცენზურო

კომიტეტს, თუმცა ნათელია, რომ რუსეთის სხვადასხვა ოლქის საცენზურო კომიტეტები ერთმანეთთან თანამშრომლობენ.

კსკ-ის მასალებიდან დასტურდება, რომ დრამატურგიული ცენზურის ცალკე განყოფილებად ჩამოყალიბებამდე პიესის დაბეჭდვასა და დადგმაზე ნებართვას საცენზურო კომიტეტი გასცემს, რასაც ადასტურებს საცენზურო კომიტეტში ნებართვის ბილეთის მისაღებად შემოსული დრამატურგიული ნაწარმოებების სიები. საცენზურო კომიტეტში აგზავნიან შეკითხვებს გუბერნატორები, გასცენ თუ არა უფლება ამა და ამ ნაწარმოების დადგმისა. ჩანს, ეს უფლება გუბერნატორებს ჰქონიათ, მაგრამ ისინი თავის მხრივ უთანხმებდნენ საცენზურო კომიტეტს და მხოლოდ კომიტეტის ნებართვის შედგომ გასცემდნენ სათანადო ბრძანებას. ოდესელი ცენზორის წერილი უნდა იყოს პასუხი კსკ-ის მიერ გაგზავნილ შეკითხვაზე, რადგან მასში თავად პიესის შინაარსზეცაა საუბარი, რომელიც კსკ-ს არ უნდა სცოდნოდა. სავარაუდოდ, კსკ-ს დაეკითხნენ პიესის დადგმის ნებართვის შესახებ, მან კი, თავის მხრივ, ოდესის საცენზურო კომიტეტს მიმართა. მსგავსი სახის შეკითხვები ხშირად მოდის კომიტეტში. მაგალითად, 1868 წელს ასტრახანის გუბერნატორი მიმართავს კსკ-ს, მისცეს თუ არა სომხურ დასს თბილისში გარკვეული სპექტაკლების დადგმის უფლება. კანცელარიას ატყობინებენ, რომ ამ პიესათა (ჩამოთვლილია ისინი) დადგმის უფლება ცენზურის მიერ ნებადართულია თბილისის თეატრებში (480-1-33). 1870 წლის დოკუმენტი (480-1-193) წარმოადგენს სიას იმ პიესებისა და საოპერო სპექტაკლებისა, რომელთა ნებართვებიც გაიცა. 1874 წლის დოკუმენტში (480-1-193) ცალკე საქალაქდემია გამოყოფილი „დრამატურგიული ცენზურა“, რომლის მასალები საცენზუროდ გადაეგზავნა კსკ-ის ერთ-ერთ განყოფილებას (არა დრამატურგიულს, რომელიც ჯერ ჩამოყალიბებული არ არის). 1974 წლის მასალებში (480-1-192) წარმოდგენილია იმ რუსულენოვან პიესათა სია, რომლებიც ცენზურამ აკრძალა იმ მიზეზით, რომ მათი დადგმა სცენაზე უხერხულობას გამოიწვევდა. წარმოდგენისათვის დავასახელებთ რამდენიმე მათგანს – „ელენე ტროაში“, „წარჩინებული ებრაელის ქალიშვილი რახელი“ და „რიგოლეტო“. ჩვენ არ ვიცნობთ პიესათა ტექსტებს, თუმცა ვხვდებით, რომ ნებისმიერი დეტალი (სასიყვარულო, ეროვნული თუ სოციალური სახის) შესაძლოა ცენზორს „უხერხულობად“ მოსჩვენებოდა. 1875 წლის დოკუმენტში (480-1-231) გვხვდება ცნობა იმ ფაქტის შესახებ, რომ თბილისის გუბერნატორს კსკ-ში გადაუგზავნია თბილისის გერმანული საზოგადოების საღამოებზე დასადგმელად გამიზნულ დრამატულ-მუსიკალურ ნაწარმოებთა სია. ასეთი საქმეები თანდართული სიებით სხვა დოკუმენტებშიც გვხვდება, თუმცა დრამატურგიული ცენზურის განყოფილების ჩამოყალიბებისთანავე, 1880-იანი, განსაკუთრებით 1890-იანი, წლებიდან კსკ-ს მასალებში წარმოდგენილ სიებთან ერთად გვხვდება პიესათა ტექსტებიც რამდენიმე ეგზემპლარად.

აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც, მიუხედავად კსკ-ის შეზღუდვებისა, დარღვევები მაინც ხდებოდა, რასაც ადასტურებს 480-ე ფონდში დაცული მასალები. 1868 წლის ერთ-ერთ საქმეში (480-1-31) აღნიშნულია, რომ პროვინციული თეატრები არ ითვალისწინებდნენ მრავალჯერ მიცემულ შენიშვნებსა და თეატრებში პიესათა დადგმის სახელმძღვანელო წესებს. საქმესთან თანდართული 73-ე ცირკულიარი ავალებს თეატრის მფლობელებს შემდეგ პასუხისმგებლობას: 1) დაადგინონ, თუ რამდენად ზუსტ შესაბამისობაშია დადგმული პიესა ცენზურის მიერ დამტკიცებულ ტექსტთან; 2) ჩამონათვალში არშეტანილი ყველა დრამატურგიული ნაწარმოები, რომელთაც დადგმისათვის არ მიუღიათ ცენზორის ნებართვა, დროულად წარმოადგინონ ბეჭდვითი საქმის მთავარ სამართველოში ხელნაწერის სახით, სუფთად და გასაგებად გადაწერილი ან გადაბეჭდილი, აუცილებლად 2 ეგზემპლარად; 3) არ დაუშვან იმ პიესების დადგმა, რომლებიც ერთ დროს დაიშვებოდა საერთო ცენზურის მიერ,

დაიბეჭდა კიდევ სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა გამომცემლობების მიერ, მაგრამ არა აქვთ შესაბამისი კანონით (ცირკულიარი 176) სცენაზე დადგმის ნებართვა. 4) პეტერბურგისა და მოსკოვის საიმპერატორო სცენაზე დადგმული პიესები არ გამოდგება იმის საფუძველად, რომ მათი დადგმა ნებადართულია კერძო თეატრებისთვის; 5) საიმპერატორო თეატრის აფიშები არ გამოდგება იმის დასამტკიცებლად, რომ პიესა ზოგადად ნებადართულია დასადგმელად, რადგანაც მათგან ზოგიერთი ნებადართულია მხოლოდ დ მხოლოდ საიმპერატორო თეატრებში დასადგმელად, სხვა თეატრებს მათი დადგმა შეუძლიათ მხოლოდ (ტექსტის ადგილების ამოღებითა და გადაკეთებით ხელახალი ნებართვის შემდგომ. 6) სპეციფიური დადგმების ყველა აფიშა და განცხადება დაბეჭდვიდან დაუყოვნებლივ უნდა გადაუგზავნონ ბეჭდვითი საქმის მთავარ სამართველოს.

1872 წლის მასალებიდან (480-1-31) ჩანს, რომ ბეჭდვითი საქმის მთავარმა სამმართველომ დრამატურგიული ცენზურის წესების დახვეწის მიზნით მიმართა კავკასიის საცენზურო კომიტეტს და მოსთხოვა შემდეგი. ყველა აქამდე გამოცემული სიების ნაცვლად დაებეჭდა დრამატურგიული ნაწარმოებების ახალი და სრულყოფილი ალფავიტური სია, რომელშიც აღნიშნული იქნებოდა: ა) ცენზურის მიერ დასადგმელად უყოყმანოდ ნებადართული ბ) ნებადართული გამონაკლისებით და გ) დასადგმელად მოუხერხებლად მიჩნეული. სიებში წარმოდგენილი უნდა ყოფილიყო, 1872 წლის 1 ივლისამდე დრამატურგიული ცენზურის მიერ განხილული ყველა პიესა. ჩამოთვლილ სიათაგან პირველი ორი გამიზნულია იყო როგორც თეატრის მფლობელების, ასევე პოლიციის უფროსებისთვის სახელმძღვანელოდ საავტორო და სამოყვარულო სპექტაკლების სცენური დადგმებისა და მათთვის აფიშების დაბეჭდვის ნებართვისთვის. მესამე სია, აკრძალული პიესების, განკუთვნილი იყო გუბერნიის მმართველებისთვის საინფორმაციოდ. ამა წლის 1 ივლისის შემდგომ ცენზურის მიერ განხილული სპექტაკლები, როგორც უყოყმანოდ დასადგმელი, ასევე გამონაკლისებიც, შეტანილი იქნებოდა 1 სექტემბრის „ბეჭდვითი საქმის მისათითებელში»; აკრძალული პიესების სიები არ შევიდოდა „ბეჭდვითი საქმის მისათითებელში», მაგრამ დაიბეჭდებოდა დროდადრო და ძველებურად გადაეგზავნებოდა ინფორმაციისათვის გუბერნატორებს. მთავარი სამართველო იმედოვნებდა, რომ ამიერიდან აღარ მოხდებოდა გადახვევა კანონის მიერ დადგენილი წესებიდან, პოლიცია ზუსტად იხელმძღვანელებდა ამ სიებით და ისე გასცემდა ნებართვებს პიესების სცენაზე დასადგმელად თუ აფიშის დასაბეჭდად; დარღვევა სამართლებრივად დაუსჯელი არ დარჩებოდა. კანონი უნდა შესრულებულიყო ყველგან ერთნაირად.

ადგილობრივი პოლიციის მოვალეობები და მოქმედების კურსი თეატრალურ წარმოდგენებთან მიმართებაში ასე განისაზღვრა: ა) ზემოთმოყვანილი უზენაესი დადგენილების (V თავი, გვ. 8-9) საფუძველზე, პოლიცია ვალდებულია დაუბრკოლებლად მისცეს ნებართვა მხოლოდ იმ პიესებს, რომლებიც შეტანილია „უყოყმანოდ ნებადართულ პიესათა სიებში“ ან „ბეჭდვითი საქმის მისათითებელში». ამასთანავე თეატრის მფლობელები და ის პირები, რომლებიც ხელმძღვანელობენ სამოყვარულო სპექტაკლებს, პასუხისმგებელი არიან წარმოდგენილ პიესაში არ დაირღვეს ცენზურის მიერ დამტკიცებული ტექსტი. ბ) დასადგმელად ნებადართული პიესები, რომლებიც შეტანილია სიაში „ნებადართული გამონაკლისებით“ ან ასეთივე დანიშნულების ცნობებში, რომლებიც დაბეჭდილია „მისათითებელში», უნდა გადაეცეს პოლიციას, თეატრის მფლობელებსა და იმ პირებს, რომლებიც ხელმძღვანელობენ სამოყვარულო სპექტაკლებს; ნებართვის გამცემი პოლიციის ჩინი უნდა დარწმუნდეს, რომ დადგმის დროს ზუსტად სრულდება როგორც ნებადართული პიესების ტექსტი, ასევე იმ პიესებისაც, რომელთა ტექსტიდან ზოგიერთი მონაკვეთი ცენზურამ

ამოიღო. თეატრის მფლობელები და ის პირები, რომლებიც ხელმძღვანელობენ სამოყვარულო სპექტაკლებს, პასუხისმგებელი არიან სცენაზე წარმოდგენილი და ცენზორის მიერ დადგენილი ტექსტების იდენტურობაზე. გ) იმ შემთხვევაში, თუ პოლიციაში წარმოდგენილი იქნება თხოვნა, ავთენტური ეგზემპლარის წარმოდგენის გარეშე, ცენზორის მიერ გამონაკლისებით ნებადართული პიესის დადგმის შესახებ, პოლიცია ვალდებულია მიუთითოს მთხოვნელს წესრიგისაკენ და გუბერნიის უფროსების მეშვეობით გადააგზავნინოს პიესა მთავარ სამართველოში საცენზუროდ. ეს წესი უნდა შესრულდეს ყველა შემთხვევაში, როდესაც დასადგმელად წარმოდგენილი პიესა არ არის შეტანილი არც „უყოყმანოდ ნებადართულ“ და არც „გამონაკლისებით ნებადართულთა“ ცნობებში (რომლებიც დაბეჭდილია „ბეჭდვითი საქმის მისათითებელში“). დ) პიესებიდან ცალკეული სცენების დადგმის, სიმღერისა და ლექსის კუპლეტების წაკითხვის ნებართვა უპრობლემოდ მიენიჭებათ იმ შემთხვევაში, თუ პოლიცია ნამდვილად დარწმუნდება, რომ ეს სცენები, ლექსები და კუპლეტები შედის იმ პიესათა რიცხვში, რომლებიც „უყოყმანოდ ნებადართულია“ და, აქედან გამომდინარე, შესულია როგორც სიებში, ასევე «მისათითებლის» ცნობებში. რა თქმა უნდა, აფიშებზეც უნდა იყოს განმარტებული, რომელი ნებადართული პიესიდან არის წარმოდგენილი სცენები, ლექსები და კუპლეტები; ამასთანავე მათი სათაური არ უნდა იყოს თვითნებურად შეცვლილი ან მოგონილი. თუ ეს სცენები, კუპლეტები და ლექსები არ არის შესული ზემოთმოყვანილი ტიპის პიესათა სიებში, პოლიცია ვალდებულია მოითხოვოს ამ ნაწარმოებთა ცენზორის მიერ დამოწმებული, „ნებართვიანი“ ეგზემპლარი. „გამონაკლისებით ნებადართული“ პიესებიდან ცალკეული სცენების დადგმაზე ნებართვის გაცემა აკრძალულია. ე) პოლიციის მოვალეობებში შედის თვალყურის მიდევნება იმაზეც, რომ „უყოყმანოდ დასადგმელი“ პიესების სათაურის მიღმა არ იყოს წარმოდგენილი ტექსტი „გამონაკლისებით ნებადართულ“ ან ცენზურის მიერ აკრძალულ ან „დასადგმელად მოუხერხებელი“ პიესებიდან. აფიშების დაბეჭდვის ნებართვის დროსაც პოლიცია უნდა დარწმუნდეს, რომ მათზე დაბეჭდილი მოქმედი პირები და პიესის ტექსტის პირები ერთი და იგივენი არიან. ასევე ვალდებულია, რომ დასაბეჭდ აფიშებზე პიესების, ცალკეული მოქმედებებისა და სურათების სათაურები არ იყოს თვითნებურად მოგონილი, არ იყოს არანაირი გადახვევა ცენზურის მიერ დამოწმებული ტექსტიდან. ვ) ამისგან დამოუკიდებლად, პოლიცია ვალდებულია თვალყური ადევნოს, რომ სცენაზე დადგმული სპექტაკლი შესრულდეს დადგენილი ტექსტიდან გადახვევის გარეშე; ტექსტიდან გადახვევის, ან ჯერ არგანხილულ, ან დადგმისათვის მოუხერხებელ პიესათა სცენაზე წარმოდგენის შემთხვევებში კანონიერად დასაჯოს დამნაშავეები. ზ) იმ თეატრალური სპექტაკლების ან მსგავსი გასართობების დაბეჭდილი აფიშები, რომლებშიც შედის სასიმღერო კუპლეტები ან წასაკითხი ლექსები, დაბეჭდვისთანავე პოლიციის მიერ დაუყოვნებლივ უნდა იქნას წარდგენილი ბეჭდვითი საქმის მთავარ სამართველოში (სტამბების მიერ წარდგენილი აფიშებისგან დამოუკიდებლად). აფიშების წარდგენის დროის გაწელვის შემთხვევაში, აგრეთვე მაშინაც, თუ პოლიცია აღმოაჩენს, რომ ზოგიერთი დაბეჭდილი აფიშა არ არის განყოფილებაში წარმოდგენილი, უნდა აღძრას დამნაშავეთა დასჯის საქმე (480-1-31).

ბეჭდვითი საქმის მთავარ სამართველოსა და კავკასიის საცენზურო კომიტეტთან ერთად დრამატურგიული ცენზურის საქმიანობაში ჩართულები არიან: შინაგან საქმეთა სამინისტრო, ოლქის გუბერნატორები და პოლიცია. შინაგან საქმეთა მინისტრის ბრძანებით ბეჭდვითი საქმის მთავარი სამართველო აცნობებს გუბერნატორებს შემდეგს: 1) განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციონ მათ დაქვემდებარებაში მყოფი პოლიციის დაწესებულების მიერ მთავარი სამართველოს ზემოთმოყვანილ განმარტებათა შესრულებას;

დარღვევათა აღმოჩენის შემთხვევაში არ დატოვონ ამ საქმეში დამნაშავეები დაუყოვნებელი და მკაცრი დასჯის გარეშე. 2) დრამატურგიული ნაწარმოებების მთავარ სამართველოში საცენზუროდ გადაგზავნის მოთხოვნა არ დააკმაყოფილონ მანამ, სანამ თავად არ შეამოწმებენ, შედის თუ არა დადგმის ნებართვისათვის წარდგენილი დრამატურგიული ნაწარმოები აკრძალულ პიესათა რიცხვში. ასეთ შემთხვევაში დააბრუნონ ისინი დანიშნულებისამებრ, მთავარ სამართველოში წარმოდგენის გარეშე; ასევე ყურადღება მიაქციონ იმასაც, რომ სამართველოში გამოგზავნილი ხელნაწერი პიესები იყოს გარკვევით და სუფთად გადაწერილი, ან დაბეჭდილი, აუცილებლად ორ ეგზემპლიარად. 3) სტამბებს დაავალონ, რომ აფიშები დაბეჭდონ ნუმერაციით (თითოეულ აფიშას მიეჭდოს მისი თანმიმდევრული ნომერი); 4) უზრუნველყონ, რომ პოლიციის ხელმძღვანელებმა დაბეჭდვისთანავე დაუყოვნებლივ წარადგინონ აფიშები მთავარ სამართველოში თანმხლები საბუთების გარეშე, მხოლოდ წარწერით კონვერტებზე: «ამა და ამ პოლიციისტერისგან ან პოლიციის ოფიცისაგან, აფიშა #...», ამასთანავე კონვერტზე მითითებული უნდა იყოს ის ნომერი, რომელიც აფიშაზეა დაბეჭდილი.

ტოტალიტარული სახელმწიფო თავის ინსტიტუტებს: შინაგან საქმეთა სამინისტროს, ბეჭდვითი საქმის მთავარ სამმართველოს, კავკასიის საცენზურო კომიტეტს, გუბერნატორებს, პოლიციას; ასევე კერძო დაწესებულებების ხელმძღვანელებს: თეატრისა და სტამბის მფლობელებს - ერთმანეთის კონტროლს ავალებს, რათა ყველამ პირნათლად შესრულოს დაკისრებული მოვალეობები, აღარ მოხდეს კანონიდან გადახვევები და დარღვევები, რომელთა შემთხვევაშიც დამნაშავენი მკაცრად უნდა დაისაჯონ. პოლიციური ღონისძიებანი იგეგმება, კანონის სახეს იღებს და ტარდება თეატრალურ დადგმებთან მიმართებაში.

დრამატურგიულ ცენზურას ეხება 1874 წელს მიღებული ცირკულიარი საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილას ჩატარებული ღონისძიებების შესახებაც, რომელიც, ერთი შეხედვით, ლოიალურია. საზოგადოების თავშეყრის ადგილებში დაშვებულია დრამატურგიული წარმოდგენები, ლიტერატურული და მუსიკალური სადამოები, ლექციების კითხვა (480-1-262). თუმცა ცირკულიარში აღნიშნულია, რომ ამგვარი თავყრილობების დროსაც ყველაფერი 1865 წლის საცენზურო კანონის მიხედვით უნდა შესრულდეს: ნებართვის ბილეთის გარეშე სცენაზე რაიმეს დადგმა არ შეიძლება; კანონი დრამატურგიული ნაწარმოებების შესახებ არ უშვებს არანაირ გამონაკლისს კლუბებისათვის, რადგანაც დედაქალაქებისა თუ პროვინციების საზოგადოებრივ თავყრილობებზე გაცილებით მეტი მაყურებელი იყრის თავს, ვიდრე თეატრში. ამიტომ პიესათა დადგმა ასეთ ადგილებში დრამატურგიული ცენზურის ნებართვის გარეშე დაუშვებელია.

აღსანიშნავია, რომ თავად შინაგან საქმეთა სამინისტროში არსებული ცნობებიდან გამომდინარე, აღნიშნული კანონი ყოველთვის ზედმიწევნით არ ხორციელდება და საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებზე მაინც იდგმება ისეთი პიესები, რომლებიც არ განუხილავს ბეჭდვითი საქმის მთავარი სამმართველოს და მასზე დაქვემდებარებულ დრამატურგიულ ცენზურას (საცენზურო კომიტეტს). როგორც დედაქალაქებში, ასევე პროვინციაში შეინიშნება ტენდენცია, აფიშები არ დაიბეჭდოს, რათა მთავარი სამმართველოს ბეჭდვითი საქმის განყოფილებასა და პოლიციას არ მიეცეს თვალყურის დევნების საშუალება, რაც ყოვლად დაუშვებელია. სამინისტროში თავმოყრილი ცნობებიდან ნათელია, რომ კლუბების სცენაზე არაერთხელ წაუკითხავთ ისეთი ლექსები და დაუდგამთ ის პიესები, რომლებიც დაიშვებოდა დრამატურგიული ცენზურით, მაგრამ შეუსრულებიათ ისეთი ცინიკური მეთოდებით, რომელთა მოთმენა და დაშვება საზოგადოებრივ სცენაზე ყოვლად დაუშვებელი იყო. შინაგან საქმეთა სამინისტრო აფრთხილებს გუბერნატორებს, რომ

საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილას დადგმული სპექტაკლი არ განსხვავდება თეატრში დადგმულისაგან, ამიტომ მათი დადგმის წესები არ უნდა გამომდინარეობდეს თავყრილობათა შესახებ მიღებულ კანონებიდან. აუცილებელია კლუბებსა და საზოგადოებრივ ადგილებში სპექტაკლის დადგმა ითვალისწინებდეს სამ პირობას: 1. კლუბებმა და თავშეყრის ადგილებმა თითოეული სპექტაკლის დასადგმელად უნდა გამოითხოვონ ნებართვა ადგილობრივი პოლიციისგან; 2. კლუბებისა და მსგავს დაწესებულებათა სცენებზე არაფრით არ შეიძლება იმ პიესათა დადგმა, რომლებიც ნებადართული არ არის დრამატურგიული ცენზურის მიერ; არ შეიძლება გადახვევა ცენზურის მიერ დადგენილი ორიგინალის ტექსტიდან; 3. ბექდვითი საქმის მთავარი სამმართველოს ან სასწავლო ოლქის რწმუნებულის ხელახალი ნებართვის გარეშე აკრძალულია სცენაზე დაბეჭდილი ან ადრე ნებადართული მოთხრობების, ლექსების, კუპლეტებისა და ა.შ. მხატვრული კითხვა. 4. ყოველ სპექტაკლზე პოლიციისთვის გამოყოფილი უნდა იყოს სავარძელი, რათა მას შეეძლოს სცენის თვალყურისდევნება. 5. ბექდვითი საქმის მთავარ სამმართველოს დროულად უნდა გაეგზავნოს იმ პიესათა აფიშები, რომლებიც კლუბების სცენაზე უნდა დაიდგას.

როგორც ვხედავთ, ათწლეულის განმავლობაში საცენზურო კანონს არანაირი ცვლილება არ განუცდია. 1876 წელს (480-1-268) კიდევ ერთი კანონი შემოიღეს: აიკრძალა სხვადასხვა სახის სცენური დადგმები და მხატვრული კითხვა „მალარასიულ დიალექტზე“, ასევე მუსიკალური ნაწარმოებისათვის განკუთვნილი ტექსტების ამ „დიალექტზე“ დაბეჭდვა.

1879 წლიდან, როდესაც კავკასიის საცენზურო კომიტეტში დრამატურგიული ცენზურის განყოფილება იქმნება, ბევრად იზრდება საცენზუროდ შემოტანილ პიესათა რიცხვი. ეს განპირობებულია მე-19 საუკუნის ბოლოს დრამატურგიის ჟანრის აღმავლობით. სცენა უპირველესი საშუალება ხდება ავტორის სიტყვის ხალხის ფართო მასებთან მიტანის. თეატრის აღმავლობას უფრო მოგვიანებით ხელს უწყობს კავკასიის საცენზურო კომიტეტის საკადრო ცვლილებანიც, კერძოდ, ცენზორად რაფიელ ერისთავის მოსვლა, რომელიც ყველა გემოვნებიან პიესას დადებითად აფასებს და დასადგმელად ნებართვის ბილეთს აძლევს. ავტორებიც სწავლობენ საცენზურო კომიტეტთან ურთიერთობას და სიმბოლურ-ალეგორიული სახეებით ტექსტის შენიღბვას.

დრამატურგიული ცენზურის მასალებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ცენზურა ტექსტიდან შლის იმპერიისათვის საშიშ ფრაზებს ხალხთა თავისუფლებაზე, რევოლუციონი იდეებზე, ეროვნულ დამოუკიდებლობაზე, ბატონის მიერ გლეხთა სასტიკი მოპყრობის ფაქტებზე და ა. შ. მისთვის მისაღებია ვაჭართა ფენისა და სასამართლოს ბიუროკრატიული აპარატის კრიტიკა, ხალხთა მოძველებული ტრადიციებისა და საზოგადოებრივ მანკიერებათა სატირა, ამიტომაცაა, რომ მე-19 საუკუნის დრამატურგიულ თხზულებათა უმრავლესობა მაჭანკლობის ინსტიტუტსა და ქალის გათხოვების სამარცხვინო ტრადიციებს ასახავს, წარმოადგენს ვაჭართა, გაღარიბებულ და გადაგვარებულ თავად-აზნაურთა და სახელმწიფო მოხელეთა კრიტიკას; ეროვნული იდეები კი გადატანილია ისტორიულ დრამებში, წარსულის სახით წარმოჩნდება, რომ ცენზორთა კრიტიკას ასცდეს. მხატვრული ლიტერატურის განვითარებას წინ ვერ ეღობება იმპერიის იდეოლოგიური, მიკერძოებული, თავისი ბუნებით (ბრძანებებითა და ცირკულიარებით) მკაცრი და დაუნდობელი ცენზურა.

ბიბლიოგრაფია:

საქართველოს ეროვნული არქივის 480-ე ფონდის (კავკასიის საცენზურო კომიტეტი) მასალები.

Tamar Sharabidze

Dramaturgical Censorship in the Caucasus (1879-1905)

Abstract

After the annexation of the Caucasus by Russia at the beginning of the 19th century, it is natural that a colonial policy was implemented in all areas in all the nations under the rule of the Russian Empire (in particular, the Caucasus County), one of the main pillars of which was the *Caucasus Censorship Committee* created in 1848. The Committee represented the punitive body of Tsarism, worked aside of Police and Gendarmerie and actively cooperated with them. From December 20, 1879, Dramaturgical Censorship was added to the activities of the *Caucasus Censorship Committee* by the Decree of the Viceroy of the Caucasus. The Committee reviewed literary works, allowed or forbade their staging in the Caucasus County, controlled its performance on stage, the complete compliance of the texts spoken by the actors with the text allowed by the Censors, the accents of the actors' lines and their mimes during all performances and all the posters. Dramaturgical Censorship extended not only to theater plays and their texts or performances, but also to public events that could be organized in homes or in streets. After the permission from the *Caucasian Censorship Committee*, it was necessary for a Police representative to attend all performances and events; for special seats to be allocated for them.

In the National Archives of Georgia, are fully preserved the materials depicting the activities of the *Caucasus Censorship Committee* (in Russian language; handwritten). It has not yet become the subject of scientific study from this angle:

In the 19th century, Georgian literature, press, and theater played the role of expressing national liberation tasks in Georgia. The fear of political persecution and terror constantly followed Georgian writers, critics and public figures. The official "psychic-political" censorship killed every free thought "from the roots" and, as Georgian writers wrote, the Shadow of the Censor constantly stayed at the writer's working desk. At the discretion of a censor, the Committee considered any kind of artistic, critical-publicistic or scientific texts by Georgian writers, critics, playwrights and public figures. It depended only on the will of a censor to remake them for publicising or to ban them outright. Eventually, not only creative freedom was restricted, but also national and public opinion was put under heavy pressure.

Georgian literature, criticism, journalism was gradually changing to defensive mode and did not obey the ideological-political path existing in the Empire. Literary, critical-publicistic, scientific texts were veiled, encrypted, disguised in symbolic-allegorical forms; this is well seen in the texts by Georgian classical and non-classical writers. This also applies to dramaturgy. Censors receive orders from Higher Authorities (Ministry of Internal Affairs and Main Department of the Crown Prince of the Caucasus) to identify the symbolic-allegorical meaning of texts and the Censorship Committee, in turn, instructs the Police to attend all performances and observe whether there is an ironic attitude in speeches of actors or not. The Caucasian Censorship Committee is determined in every way to ban such a play in which it sees the manifestation of free thought, even if this play is staged in the theaters of the capital cities - Moscow and St. Petersburg – due to the need for different approaches to capitals and

provinces. In the provinces, the material that has already appeared in the capital must receive approval again, such texts must be re-submitted to the Caucasus Censorship Committee for review, in 2 copies.

Materials fully banned by censors and still unknown to the public - fiction texts, plays, critical-publicist letters, which have not seen the light of day are preserved in the National Archive. The repressive censorship suspended well-known Georgian periodicals for long (*Tsiskari*, *Iveria*, *Droeba*, *Imedi*) or fully banned some of them (*Khumara*), did not allow plays to be staged or requested them to be remade.

For Georgian humanitarian scientists it is essential to know what the original fiction texts were like and how they were subsequently perceived by readers or viewers in a mangled way. It is extremely important to get to know the provisions of the Caucasus Censorship Committee itself, as well as typical resolutions - circulars, censors' reports, in order to define the criteria that censors acted according to, when determining the fate of literary, critical-publicistic and dramaturgical texts.

Goal of the article is to determine the the then main principles and tendencies of the mechanisms of influence and manipulation on public opinion; to draw appropriate conclusions.

Keywords: 19th century, Georgian dramaturgy, Caucasian Censorship Committee